

भारत सरकार, गृह मंत्रालय
Government of India, Ministry of Home Affairs
जनगणना कार्य निदेशालय, महाराष्ट्र
Directorate of Census Operations, Maharashtra
एक्सचेंज बिल्डिंग, २सरी मंजिल, सर शिवसागर रामगुलाम मार्ग
Exchange Building, 2nd Floor, Sir Shivsagar Ramgulam Marg
बेलाई एस्टेट, मुंबई-400001
Ballard Estate, Mumbai-400001

Tel./Fax : 22691266 Tel.: 22615494, E-mail : dco-mah.rgi@censusindia.gov.in

No. CEN/MAH/Cir. No.3/2021/09

Date : 13/12/2018

भारताची जनगणना २०२१

परिपत्रक - २

२०२१ जनगणनेकरीता नागरी समूह क्षेत्र तयार करण्याबाबत

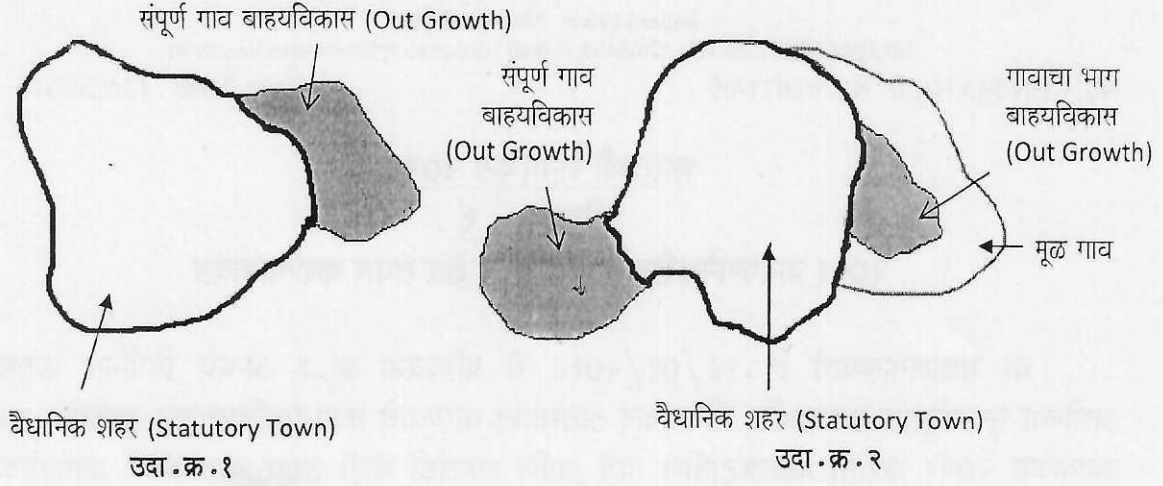
या संचालनालयाचे दि.१८/०१/२०१८ चे परिपत्रक क्र.१ अन्वये निर्गमित करण्यात आलेल्या सूचनांनुसार प्रशासकीय सीमावदल अद्ययावत करण्याचे काम प्रगतिपथावर आहेच. आता, जनगणना २०२१ करिता महाराष्ट्रातील गावे आणि शहरांची यादी तयार करण्याच्या कामासोबतच राज्यातील शहरांसाठी नागरी समूह क्षेत्र (Urban Agglomeration UA) निश्चित करण्याचे काम करावयाचे आहे.

२. जनगणना २०११ करिता स्वीकारलेली नागरी समूह (UA) ची व्याख्या २०२१ च्या जनगणनेकरीता सुद्धा वापरली जाईल. त्या अनुषंगाने नागरी समूह म्हणजे एक शहर आणि त्याच्या आजुबाजुचा विकसित झालेला भाग वाहयविकास (Out Growth OG) किंवा दोन व दोनापेक्षा अधिक भौगोलिक रूपाने जोडलेली शहरे किंवा त्याव्यतिरीक्त सलग असा नागरी विस्तार होय. काही ठिकाणी वैधानिक शहराच्या (Statutory Town) सीमेलगत रेल्वे वसाहत, विद्यापिठाचे आवार, बंदरक्षेत्र, सैनिक शिवीर इ. वसविले जाते जे वैधानिक शहराच्या सीमेच्या बाहेर परंतु या शहराच्या सीमेलगतच्या गावाच्या महसूली हद्दीत किंवा शहरालगतच्या सलग गावांच्या हद्दीत येते. अशा प्रकारचे क्षेत्र एक स्वतंत्र शहर होण्याचे मापदंड पूर्ण करू शकत नाही. परंतु एखाद्या अस्तित्वात असलेल्या शहरालगत असल्यामुळे नागरी विस्ताराचा भाग म्हणजे शहरालगतचा विकसित झालेला भाग पायाभूत सोयीसुविधांच्या नागरी वैशिष्ट्यांनुसार (वाहयविकास-Out Growth) होऊ शकतो. २०२१ च्या जनगणनेसाठी नागरी समूह क्षेत्र (UA) ओळखण्यासाठी खालील बाबींची पूर्तता होणे आवश्यक आहे.

१. मूळ शहर किंवा नागरी समूहातील घटकपैकी किमान एक शहर वैधानिक शहर (Statutory Town) असणे आवश्यक आहे.
२. नागरी समूह क्षेत्राची (त्यातील समाविष्ट असलेल्या सर्व घटकांसहित) एकूण लोकसंख्या २०११ च्या जनगणनेप्रमाणे २०,००० पेक्षा कमी नसावी.

३. वरिल मूलभूत अटींची जेव्हा पूर्तता होत असेल तेव्हा खालील परिस्थितीत नागरी समूह (UA) बनविण्यात येवू शकतात .

(i) एक किंवा अधिक वाहयविकास (OG) असलेले वैधानिक शहर ज्याचा वाहय विकास वैधानिक शहराच्या सीमेच्या बाहेर सलग असेल परंतु लगतच्या गाव किंवा गावांच्या महसूली सीमेच्या हद्दीत असेल असा सलग असलेला नागरी विस्तार . सुलभ संदर्भासाठी खालील उदाहरण पहावे .

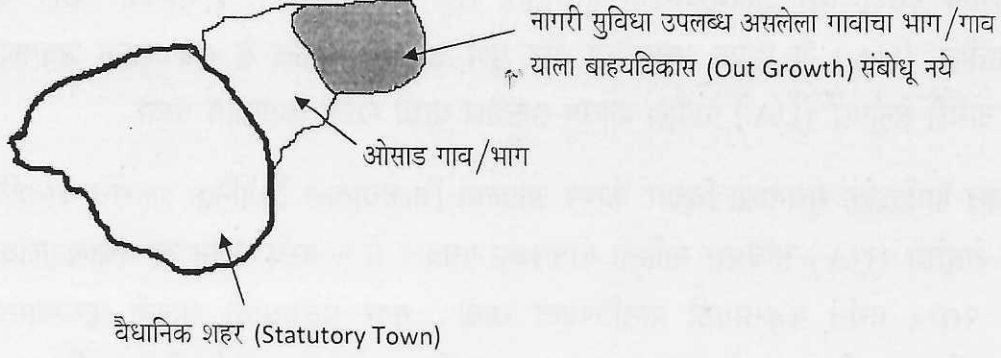

(i i) नागरी समूह ज्यात दोन किंवा दोनपेक्षा अधिक सलग शहरे (त्यापैकी किमान एक वैधानिक शहर असावे) त्यांच्या वरील अ.क्र. (i) मध्ये नमूद केलेल्या वाहयविकासासह (OG) .

वरील बाब सर्वसमावेशक नाही .स्थानिक परिस्थितीनुसार इतरही काही क्षेत्रांचा एकत्रित विचार केल्यास ते नागरी समूह क्षेत्र (UA) म्हणून पात्र असू शकतील .परंतु, अशा बाबींमध्ये देखील सलगतेच्या मूलभूत अटीची पूर्तता होणे आवश्यक आहे . नागरी समूह क्षेत्र (UA) मधील समाविष्ट घटकांचे क्षेत्र मूळ शहराच्या सीमावदल अथवा वाहयविकासाच्या (OG) सीमावदल/ सीमाविस्तार यांमधील अधिसूचित बदलांमुळे मागिल जनगणनेच्या तुलनेमध्ये या जनगणनेमध्ये वेगळे असू शकेल .

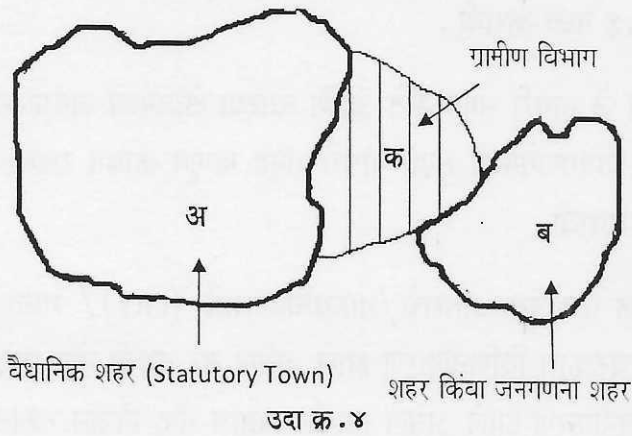
४. यापूर्वीच्या जनगणनांमध्ये जी गावे शहराच्या सीमेलगत नाहीत अशी गावेही पुढील काही वर्षांमध्ये शहराच्या सीमेलगत येतील असे गृहीत धरून त्यांचा देखील समावेश नागरी समूहामध्ये काही ठिकाणी करण्यात आला होता . सदरील बाब संयुक्तिक नसून नागरी समूहाचा विचार करते वेळी भविष्यात होणा-या विस्तारांचा विचार न करता नागरी समूह क्षेत्राची केवळ सद्य परिस्थिती विचारात घ्यावयाची आहे . त्यासाठी एखाद्या शहराचा किंवा नागरी समूहाचा वाहयविकास (OG) ठरविण्यापूर्वी विशेष काळजी घेणे आवश्यक आहे व खालील महात्वाच्या गोष्टी लक्षात ठेवावयास हव्यात .

(i) जे गाव किंवा गावे जिथे सर्व नागरी सुविधा उपलब्ध आहेत अशा गावांच्या सीमा व वैधानिक शहराची सीमा यामध्ये जर मोकळा परिसर किंवा ओसाड गाव असेल तर अशा गावांना नागरी समूह क्षेत्र (UA) तयार करण्यासाठी त्या शहरासह वाहयविकास (OG) म्हणून संबोधू नये. कारण मध्ये मोकळा परिसर किंवा ओसाड गाव असल्यामुळे अशी गावे शहराच्या सीमेलगत असून देखील सलग विस्तार म्हणून येत नाहीत. सुलभ संदर्भासाठी खालील उदा.क्र.३ पहावे.

उदा.क्र.३

(ii) जर मूळ शहराच्या जवळ एखादे अन्य शहर असेल जे मूळ शहराशी सलग नाही आणि सदरील दोन शहरे त्यांच्यामधील ग्रामीण भागामुळे वेगळी आहेत अशा शहरांचा नागरी समूह क्षेत्र (UA) तयार होणार नाही. परंतू दोन्ही शहरांमधील ग्रामीण भागात जर सर्व नागरी सुविधा उपलब्ध असतील तर मात्र सदरील दोन शहरे व यामधील ग्रामीण भागाचा समावेश वाहयविकास(OG) म्हणून होऊन एकत्रित नागरी समूह (UA) तयार होवू शकेल.

उदा क्र.४

उदा क्र.४ मध्ये दर्शविल्यानुसार, जर 'क' या गावामध्ये सर्व नागरी सुविधा असतील तर 'अ', 'ब' व 'क' मिळून नागरी समूह (UA) तयार होईल अन्यथा 'अ' आणि 'ब' मधील 'क' या ग्रामीण भागात नागरी सुविधा नसल्याने 'अ', 'ब' व 'क' यांचा नागरी समूह होऊ शकत नाही.

(iii) एखादया शहरालगतच्या महसूली गावाला त्या शहराचा वाहयविकास (OG) म्हणून गृहित धरतांना सदरील ग्रामीण भागामध्ये/गावामध्ये नागरी पायाभुत सुविधा जसे की पक्के रस्ते,

वीज, नळाद्वारे पाणीपुरवठा, सांडपाणी वाहून जाण्यासाठी असणारी गटार व्यवस्था, टपालघर, शैक्षणिक संस्था, वैद्यकीय सुविधा, बँक इ. सुविधा उपलब्ध असल्याची खात्री करणे आवश्यक आहे. सदरील वाहयविकास (OG) हे एखादे गाव, वाडा/पाडा किंवा प्रगणक गट यापैकी असेल, ज्यांच्या सीमा व स्थान पूर्णतः ओळखता येण्यासारखे असावे.

५. जनगणना २०११ च्या आकडेवारीशी सुसंगतता राखण्याच्या दृष्टीने, जनगणना २०११ च्या नागरी समूहातील (UA) जे घटक सलगतेची अट पूर्ण करीत असतील ते सर्व घटक जनगणना २०२१ च्या नागरी समूहात (UA) देखील कायम राहतील याची खात्री करण्यात यावी.

६. उपरोक्त मार्गदर्शक सूचनांचा विचार करून आपल्या जिल्ह्यातील वैधानिक शहरांचे प्रस्तावित नागरी समूह क्षेत्रांची (UA) सविस्तर माहिती सोवतच्या प्रपत्र १ ते ५ मध्ये भरून या संचालनालयास दि.१ मार्च २०१९ पर्यंत मंजूरीसाठी पाठविण्यात यावी. सदर प्रस्तावांची छाननी करण्यासाठी प्रपत्रांसोबत प्रत्येक नागरी समूह क्षेत्रांची (UA) व त्यामधील प्रत्येक घटकांची सीमा आणि प्रत्यक्ष नागरी विस्तार यामधील महत्वाच्या खूणा इत्यादीसह कल्पनादर्शक नकाशा तयार करून पाठविणे आवश्यक आहे.

प्रपत्र १ ते ५ संबंधी सूचना :-

प्रपत्र १ - २०११ च्या जनगणनेमध्ये जे नागरी समूह होते आणि त्याच्या सीमा क्षेत्रामध्ये कोणताही बदल न झाल्यामुळे २०२१ च्या जनगणनेमध्ये सुद्धा तेच नागरी समूह म्हणून कायम राहतील अशा नागरी समूहांची नोंद प्रपत्र क्र.१ मध्ये करावी.

प्रपत्र २ - २०११ च्या जनगणनेमध्ये जे नागरी समूह होते आणि त्याच्या क्षेत्रामध्ये जनगणना २०११ नंतर बदल झाले परंतु ते २०२१ च्या जनगणनेमध्ये सुद्धा नागरी समूह म्हणून कायम राहतील अशा नागरी समूहांची नोंद प्रपत्र क्र.२ मध्ये करावी.

प्रपत्र ३ - २०११ च्या जनगणनेतील एखाद्या शहराचे/वाहयविकासाचे (OG)/ गावाचे २०११ नंतर नागरी समूह क्षेत्रातील एखाद्या घटकात विलिनीकरण झाले असेल तर त्याची नोंद प्रपत्र क्र.३ मध्ये घ्यावी. ज्या गाव/शहराचे विलिनीकरण झाले असेल त्याची प्रपत्रात नोंद होऊन रकाना क्र.५ (शेरा) मध्ये अधिसूचनेचा क्रमांक व दिनांक लिहावा आणि अधिसूचनेची प्रतही सोबत जोडावी.

प्रपत्र ४ - २०११ च्या जनगणनेप्रमाणे अस्तित्वात असलेले नागरी समूह क्षेत्र जर २०२१ मध्ये नागरी समूह क्षेत्र म्हणून वगळण्याचे प्रस्तावित असल्यास अशा नागरी समूह क्षेत्रांची नोंद अधिसूचनेच्या दिनांक/क्रमांकासह प्रपत्र ४ मध्ये करावी. सोबत अधिसूचनेची प्रतही जोडावी.

प्रपत्र ५ - जे नागरी समूह क्षेत्र २०२१ च्या जनगणनेसाठी प्रथमच नागरी समूह क्षेत्र म्हणून प्रस्तावित करण्यात येत आहेत अशा नागरी समूह क्षेत्रातील घटकांची नोंद प्रपत्र क्र. ५ मध्ये करावी.

या परिपत्रकाची पोच dco-mah.rgi@censusindia.gov.in या ई-मेल आयडीवर देण्यात यावी.

संलग्न : प्रपत्र १ ते ५

डी. हनुमंतराया
13/12/2018

(डी. हनुमंतराया)
उपमहाराजिस्ट्रार
महाराष्ट्र

प्रति,

१. प्रधान सचिव व विशेष चौकशी अधिकारी - १, सामान्य प्रशासन विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
२. प्रधान सचिव, नगर विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
३. जिल्हाधिकारी, सर्व (मुंबई व मुंबई उपनगर जिल्हे वगळून).
४. आयुक्त, महानगरपालिका (सर्व).

प्रपत्र : १

२०११ च्या जनगणनेमधील अस्तित्वात असलेले नागरी समूह जे २०२१ च्या जनगणनेमध्ये सुद्धा कायम राहतील .
(अस्तित्वात असलेल्या सीमा क्षेत्रात कोणताही बदल न झालेले)

जिल्हा

अनु क्रमांक	नागरी समूह क्षेत्राचे नाव व त्यामधील घटकांची नावे	नगर/शहर/वाहयविकास क्षेत्र	२०११ ची लोकसंख्या नगर/शहर	समाविष्ट क्षेत्र हे वाहयविकास असल्यास			पूर्णतः/अंशतः समाविष्ट असलेल्या गाव/वाडी/प्रगणक गटाचे नाव
				गावाचा MDDS स्थलांक/गावाचा एखादा भाग असल्यास त्याचा उपक्रमांक	क्षेत्रफळ (चौ. किमी)	२०११ ची लोकसंख्या	
१	२	३	४	५	६	७	८

प्रपत्र : २

२०११ च्या जनगणनेमध्ये अस्तित्वात असलेले नागरी समूह जे २०२१ च्या जनगणनेमध्ये सुद्धा कायम राहतील .

(अस्तित्वात असलेल्या सीमा क्षेत्रात बदल झालेले)

जिल्हा

अनु क्रमांक	नागरी समूह क्षेत्राचे नाव व त्यामधील घटकांची नावे	नगर / शहर / वाहत्यविकास क्षेत्र	२०११ ची लोकसंख्या नगर / शहर	समाविष्ट क्षेत्र हे वाहत्यविकास असल्यास			
				गावाचा MDDS स्थलांक/गावाचा एखादा भाग असल्यास त्याचा उपक्रमांक	क्षेत्रफळ (चौ . किमी)	२०११ ची लोकसंख्या	पूर्णातः/अंशतः समाविष्ट असलेल्या गाव/वाडी/प्रणणक गटाचे नाव
१	२	३	४	५	६	७	८

अभि	नागरी समूह क्षेत्राचे	नागरी समूह क्षेत्रातील पंचायत	पटकात विनिर्णीकरण झाले -	ज्या शहरांमध्ये विनिर्णीकरण झाले त्या शहरांचे नाव	शेरा **
कमांक	नाव	नाव	* नाव		
			शहर/वाहयविकस / गावाचे		

h	2	3	4	5

* * * * *
 रकाना क. ३ व ४ मध्ये नोंदविलेल्या फेरफार संबंधित्या राजपत्रात प्रसिद्ध अधिसूचनेचा कमांक व तारीख रकाना क. ५ मध्ये नोंदवावी.

• የገንዘብ

પૃષ્ઠ : ૪

૨૦૧૧ યા જનગણનેમણે અસ્તિત્વાત અસલેલે નાગરી સમૂહ જે ૨૦૨૧ યા જનગણનેમણે નાગરી સમૂહ ફરૂન વાળાવયલે આહેત .

નિર્ણા

અર્થ ક્રમાંક	નાગરી સમૂહ ક્ષેત્રલે નાલ	નાગરી સમૂહ ક્ષેત્ર ૨૦૨૧ યા જનગણનેસાઠી વાળાવયલે કારણ	૧
૨			૨
૩			૩
૪			૪

* રકાના ક. ૩ મણે નોંદલિલેલ્યા ફેરફાર સંવાધિલ્યા રાજપચાત પ્રસિદ્ધ આધિસુચનેવા ક્રમાંક વ તારીખ રકાના ક. ૪ મણે નોંદવાલી .

२०२१ च्या जनगणनेकरीता प्रथमच प्रस्तावित करण्यात आलेले नागरी समूह व त्यातील घटकांची नावे

जिल्हा _____

अनु क्रमांक	नागरी समूह क्षेत्राचे नाव व त्यात समाविष्ट असणा-या घटकांची नावे	नगर/शहर/वाहयविकास क्षेत्र	२०११ ची लोकसंख्या नगर/शहर	समाविष्ट क्षेत्र वाहयविकास असल्यास				शेरा
				गावाचा MDDS स्थलांक/गावाचा एखादा भाग असल्यास त्याचा उपक्रमांक	क्षेत्रफळ (चौ. किमी)	२०११ ची लोकसंख्या	पूर्णतः/अंशतः समाविष्ट असलेल्या गाव/वाडी/प्रमाणक गटाचे नाव	
१	२	३	४	५	६	७	८	९